

Sinds begin jaren negentig, met Plan Ooievaar (1986) en het Natuurbeleidsplan (1990), is er in het rivierengebied veel veranderd. Het landbouwkundig gebruik nam in omvang en intensiteit af om plaats te maken voor natuurontwikkeling en recreatief medegebruik. Met Ruimte voor de Rivier wordt er volop gewerkt aan het veiliger maken van Nederland bij hoogwater. Tegelijkertijd hebben verschillende provincies een taakstelling voor de zandwinning. Hoe kunnen deze functies verenigd worden? De rivier meer ruimte geven gaat prima samen met het winnen van zand. Wel kunnen er verschillende beren op de weg liggen: maatschappelijke weerstand tegen het storten van slib in zandwinningsgaten, en mogelijke problemen met de Vogel- en Habitatrichtlijn. Maar slibstort en natuurwetgeving kunnen juist ook mogelijkheden bieden.

Drie grote Europese rivieren (Rijn, Maas en Schelde) lopen door ons land. Na de hoogwaterstanden van 1993 en 1995 was een herijking van de veiligheid van de dijken in Nederland nodig. Deltaplan Grote Rivieren zag het daglicht en door de eensgezinde inzet van bestuurders, maatschappelijke organisaties en burgers waren de noodzakelijke dijkverbeteringen binnen no time gerealiseerd.

Met het Deltaplan groeide bij bestuurders het besef dat steeds weer verhogen van kades en dijken als hoogwaterbescherming een doodlopende weg is. De oplossing van dit probleem ligt voor de hand: rivieren moeten meer ruimte krijgen. De regering stelt dan ook in de Vierde Nota Waterhuishouding dat de belangrijkste uitdaging voor de grote rivieren in de komende decennia het handhaven van de veiligheid is, in combinatie met de ontwikkeling van nieuwe natuur. Dit vereist niet alleen dijkonderhoud, maar ook aanpak van het versmalde stroomgebied om de grillige waterafvoer goed te kunnen verwerken. Daarvoor zijn verschillende

Hans van den Bos

maatregelen mogelijk: de rivier plaatselijk verbreden, uiterwaarden verbreden en verlagen, het zomerbed verdiepen, voorzieningen voor wateropslag aanleggen en de remmende werking van obstakels verminderen (zie kader). Voor veel van deze maatregelen is grootschalig grondverzet nodig, waardoor koppeling met de taakstellingen voor zandwinning voor de hand ligt. Momenteel worden er grootschalige rivierverruimingsprojecten voorbereid en uitgevoerd: de projecten Grensmaas en Zandmaas en Rijntakken.

De winning van zand was vastgelegd in het Structuurschema Oppervlaktedelfstoffen. Enkele provincies kregen hierin een taakstelling voor de te winnen hoeveelheid zand die nodig werd geacht voor bouwprojecten in Nederland. Sinds 2003 is het vervolg hierop, het dossier Bouwgrondstoffen gedecentraliseerd naar de betrokken lagere overheden. De ruimtelijke aspecten van het beleid zijn uitgewerkt in paragraaf 4.8.1 van de Nota Ruimte (zie kader). Kan er dus sprake zijn van een synergie tussen rivierverruiming, delfstoffenwinning en ecologisch herstel?

Grootschalig grondverzet

Dat er voor rivierverruiming grootschalig grondverzet nodig is, is eigenlijk logisch. Het stroomgebied is door bedijking sterk verkleind, de rivier is door uitschuring verlaagd en de uiterwaarden zijn door aanslibbing opgehoogd. Het ligt voor de hand om de uiterwaarden af te graven, maar dat is duur. Niet alleen vanwege het grondverzet en -transport, maar ook van-

wege de vraag waar je die grond moet laten. De uiterwaardgronden zijn de afgelopen decennia verontreinigd geraakt door het (sterk vervuilde) rivierwater, waardoor je er niet zomaar mee weg mag rijden. Met de huidige regelgeving moet de afgegraven uiterwaardenbodem veelal worden gesaneerd of opgeslagen. In de praktijk worden graafactiviteiten vanuit rivierbeheer of ten behoeve van natuurontwikkeling in omvang daarom beperkt.

Nu is er voor dit probleem wel een oplossing te bedenken. De delfstoffensector staat bijvoorbeeld welwillend tegenover het opleveren van multifunctionele winplaatsen (zie kader). Dat betekent dat vermarktbaar zand en klei kan worden afgegraven en verkocht om met een deel van de opbrengst het gebied nieuwe gebruiksfuncties te geven. Het gat wordt opgevuld met de bovengrond uit de uiterwaard of slib van elders. Plannen voor ontgraving en 'omputten' gaan doorgaans gepaard met een eindbestemming van het gebied als natuur. De ontgraver richt het gebied zodanig in dat het voldoet aan de randvoorwaarden voor een aan de rivieren gebonden vorm van natuurontwikkeling. Probleem is dat het storten van slib veelal maatschappelijk moeilijk ligt, vooral als het vervuild slib van elders betreft.

Maatschappelijke weerstand

De delfstoffensector probeert al jaren de zandwinning met ruimtelijke ontwikkeling te combineren door middel van medefinanciering. Het zou goed zijn om hier de komende jaren ervaringen mee op te doen en de juiste recep-

tuur met elkaar te bepalen. Men moet anno 2006 immers een eind kunnen komen met het hydrologisch veilig stellen van stortlocaties. Er is echter maatschappelijke weerstand tegen deze vorm van omputten, vooral als de gaten met vervuild slib van elders worden opgevuld. Dit vanwege mogelijke risico's van uitspoeling van vervuilende stoffen (waaronder zware metalen) naar het grondwater en andere gevaren van het concentreren van vervuiling nabij de bewoonde wereld. Milieuorganisaties eisen vaak dat het slib wordt hergebruikt. Weliswaar zijn er inmiddels technieken om het sterk vervuilde slib uit havens en stadsgrachten te verwerken tot bouwstoffen en (fundering van) rijkswegen, maar deze zijn nog geen gemeengoed. Wat men tot die tijd met het slib doet, hangt mede af van de keuzen die het kabinet hierin maakt. Gelet op de algemene doelstellingen van 'Ruimte voor de rivieren' is het te hopen dat organisaties elkaar in een sfeer van een ontwerpatelier benaderen in plaats van via een ouderwetse loopgravenoorlog.

Gelukkig is er tegen het opvullen van gaten met slib uit de uiterwaard zelf beduidend minder maatschappelijke weerstand. Hoe dan ook, zowel bij opvullen met gebiedseigen slib als met (vervuild) slib van elders, worden met het opvullen van gaten in het rivierengebied verschillende maatschappelijke doelen uit de Nota Ruimte bereikt. Het voorziet ons van grondstoffen, het biedt ruimte aan natuurontwikkeling, recreatie, wonen aan het water, de capaciteit van de rivierbedding neemt toe en daarnaast worden regionale milieuproblemen (slib, vervuilde uiterwaarden) opgelost.

Rivierverruiming en natuurwetgeving

Rivieren en de bijbehorende overstromingsvlakte vormen een dynamisch ecosysteem met een hoge biodiversiteit. Een groot deel van het rivierengebied kwalificeert zich dan ook als Vogel- en Habitatrichtlijngebied, vanwege riviergebonden natuur zoals stroomdalgrasland, hardhoutoobos, krabbescheervegetaties, roerdomp en rivierprik. Dat betekent dat maatregelen moeten voldoen aan de Natuurbeschermingswet. De geest van die wet is: gooi het goede niet weg, verbeter hetgeen niet goed genoeg is. Wil je bijvoorbeeld in het kader van Ruimte voor de Rivier obstakels verwijderen uit het winterbed, verwijder dan niet de belangrijkste hoogwatervluchtplaatsen (het belang van hoogwatervluchtplaatsen is vorige maand in Marrum maar weer aangetoond toen ruim honderd paarden vastzaten op een eiland-

Hoe het zo kwam

Rivieren zijn door winterdijken, zomerkades en kribben in een kunstmatig keurslijf gedrongen. Zomerkades en kribben zorgen ervoor dat de rivier over een smalle breedte goed doorstroomt en zichzelf daardoor op diepte houdt ten behoeve van de scheepvaart (de vaargeul). Seizoensgebonden overstromingen worden opgevangen in de uiterwaarden, gelegen tussen een lage zomerdijk direct langs de rivier en de hogere winterdijk, daar waar u op zondag overtoert. Winterdijken schermen rivier en uiterwaarden af van de bewoonde wereld in het achterland.

Door de winterdijken dicht bij de rivier te leggen is van het oorspronkelijke stroombed (rivier, uiterwaarden, oeverwallen en komgronden) nog maar een fractie overgebleven. De uiterwaarden zijn door aanslibbing voortdurend opgehoogd. De uiterwaarden zijn bovendien in toenemende mate bebouwd (havens, opslag, toegangswegen etc). Daarnaast zorgen landbouw, verstedelijking en de aanleg van infrastructuur ervoor dat neerslag in het stroomgebied snel wordt afgevoerd. Sloten, drainagebuizen en riolen transporteren het water linea recta naar de rivier, een steeds kleiner oppervlakte bos en natuur vangen maar een gering deel van het water op. Gevolg: grote afvoerpieken. En de afstroming wordt ook nog eens lastiger door zeespiegelstijging.

Hoe het ook kan

Voor het handhaven van de veiligheid moeten dus niet alleen de dijken op

orde zijn, maar ook moet dit versmalde stroomgebied (de bedijkte rivier) de grillige waterafvoer goed kunnen verwerken. Door de toename van de afvoerpieken moet de capaciteit van het bestaande stroomgebied omhoog, zowel voor wat betreft de doorstroming als voor noodopslag. Mogelijke maatregelen zijn:

1. Rivier plaatselijk verbreden (aanleg 'groene rivieren' als bypasses rondom enkele steden waar de bebouwing de rivier afknijpt).
 2. Verbreden en verlagen van uiterwaarden (verleggen van winterdijken, afgraven van uiterwaarden)
 3. Zomerbedverdieping
 4. Aanleg voorzieningen voor wateropslag (aanleg retentiebekkens)
 5. Verminderen remmende werking van obstakels (verlagen van kribben en kades, weghalen van hoogwatervrije terreinen, graven van nevengeulen, stroomlijnen van veerstoepen en hoogwatervrije terreinen, waterdoorlaatbaar maken van toegangswegen en bruggenhoofden en ander obstakels)
-

Bea Claessens

Nota Ruimte (2004), paragraaf 4.8.1, over oppervlakedelfstoffen:

“Het is belangrijk dat de maatschappelijk aanvaardbare mogelijkheden voor winning van oppervlakedelfstoffen daadwerkelijk worden benut. Van het ontgrondend bedrijfsleven wordt verwacht dat het zich richt op de ontwikkeling van kwalitatief goede en maatschappelijk verantwoorde projecten in nauwe samenwerking met de betrokken partijen. Het kabinet is van mening dat winning van bouwgrondstoffen op land en in de rijkswateren waar mogelijk multifunctioneel moet zijn. Dit betekent dat bij winning gebruik gemaakt moet worden van de kansen die ontgrondingen bieden voor het realiseren van andere gewenste maatschappelijke functies, zoals natuurontwikkeling, recreatie, wonen aan het water, waterbeheer, aanleg vaargeulen. Zo kunnen projecten gerealiseerd worden die de ruimtelijke kwaliteit verhogen en Nederland van grondstoffen voorzien.”

Aangepast bouwen

De minister van VROM heeft vijftien locaties aangewezen voor Experimenten Met Aangepast Bouwen in het rivierbed (EMAB). Met de experimentenlijst voor aangepaste bouwvormen (bijvoorbeeld drijvend of op palen) krijgen de locaties langs de rivieren een economische impuls. De experimenten moeten winst opleveren voor de rivier. Wil een gemeente iets realiseren op de aangewezen locatie dan moeten er rivierverruimende maatregelen elders worden genomen. Ook mogen de plannen geen belemmeringen vormen voor toekomstige ontwikkeling van de rivieren.

Bea Claessens

Multifunctionele winplaatsen

Hoe gaan ontgronders in multifunctionele winplaatsen te werk? In de te verlagen uiterwaard graaft de ontgronder vermarktbaar klei en zand uit de onderlaag van de uiterwaard en verkoopt dit. Na een of twee jaar stopt de commerciële delfstoffenwinning. Ontstaat er een kleine maaiveldval (bijvoorbeeld bij reliëfvolgend ontkleien), dan wordt na de winning de bovengrond weer teruggeschoven. Ontstaat er een gat, dan wordt dit opgevuld met diffuus verontreinigde uiterwaardengrond uit de directe omgeving of (vervuild) slib uit de regio (bijvoorbeeld uit kanalen, stadsgrachten en vijvers). Als het gat vol is, wordt het afgedicht door de bovengrond terug te schuiven en de boel hydrologisch te isoleren. Een goede hydrologische isolatie voorkomt dat zware metalen uit het slib in oplossing gaan en in het grondwater gaan zwerven.

Het resultaat is een verlaagde uiterwaard en een verondiept of gedempt winningsgat. Een diep gat is veelal een dood en gevaarlijk gat; een ondiep gat biedt allerlei mogelijkheden voor nevengebruik en natuur. Alles gebeurt op basis van vergunning waarbij verbetering van ruimtelijke kwaliteit vaak voorwaarde voor de vergunningverlening is. Uiterwaardverlaging lijkt vooral mogelijkheden te bieden om de interactie tussen rivier en de van oorsprong zandige uiterwaard weer te herstellen. Deze interactie is een goede basis voor ecologisch herstel.

Bea Claessens

je in een kwelder bij de Waddenzee). Bescherm dat laatste stuk stroomdalgrasland op een dijk. Ga je ontgaven of leg je groene bypasses aan, zorg dan voor leefgebied voor aan moeras en grasland gebonden soorten en zachthoutoobos, en doe het op een manier die de natuur uiteindelijk ten goede komt. Richt je beheer op een palet van oobos, hooilanden, foeragerende ganzen, benutten van kwelsituaties, openheid en geslotenheid.

Rivierverruimende maatregelen kunnen in allerlei vormen ruimte bieden aan natuur. Het feit dat het water wel moet blijven doorstromen is alleen maar goed. Cyclisch beheer is hierbij het sleutelwoord. Dit houdt in: zo nu en dan een oobos rooien, zandplaten uitgraven en lagen sediment verlagen. Ook bij het loket Vogel- en Habitatrichtlijn kun je hier mee aankomen.

Hoogwaardig rivierengebied

De ambitie vanuit het Deltaplan Grote Rivieren en PKB Ruimte voor de Rivieren is overduidelijk en ook in de Beleidslijn Grote Rivieren wordt de deur open gezet voor initiatieven voor een hoogwaardig rivierengebied. Zelfs bouwen nabij de rivier is bespreekbaar (zie kader).

Het is zaak alle regelingen en voorschriften die in Nederland gelden dezelfde kant op te laten werken; dit vereist veel inzet van bestuurders en veel betrokkenheid van burgers. We moeten wel iets gaan doen met de ontwerpgegevens die nu in het rivierenlandschap liggen.

Nederland kan zich best sterk maken om de noodzaak van de Ruimte voor de Rivier goed te koppelen aan de noodzaak van de Vogel- en Habitatrichtlijn. Als Nederland zijn we namelijk al heel lang goed in waterstaatkundige zaken. Natuurontwikkeling in het rivierengebied kan zorgen voor nieuwe voorbeeldprojecten waar we over honderd jaar de Chinezen nog steeds langs leiden: ‘s morgens de Deltawerken (beton en veiligheid), ‘s middags Kralensnoer (natuur en veiligheid). Met een goede maatschappelijke samenwerking en voldoende historisch besef dit zou in overeenstemming moeten zijn met de geest van alle Vogel- en Habitatrichtlijnen die er ooit nog zouden kunnen komen. ♦

Pieter Joop